

НАУЧНА ПРОГРАМА

“ЕВРОПЕЙСКО СОЦИАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ В БЪЛГАРИЯ”

ПРОГРАМЕН МОДУЛ

“БЛАГОСЪСТОЯНИЕ И ИДЕНТИЧНОСТ”

Екип на програмния модул:

1. Проф. д.с.н. Николай Тилкиджиев - ръководител
2. Проф. д.с.н. Таня Неделчева
3. Проф. д.с.н. Валентина Златанова
4. Ст.н.с. II ст. д-р Мая Келиян
5. Н.с. д-р Екатерина Маркова

Съдържание

1	Анализ на състоянието на изследванията по проблема	2
2	Цели, хипотеза, подход	4
3	Очаквани резултати от изследванията по модула	5

1. Анализ на състоянието на изследванията по проблема

Колосалните по обхват и дълбочина социални трансформации в Централна и Източна Европа през последните 15 години нямат аналог в модерната и постмодерна европейска история. Промените в посткомунистическите общества имат множество лица и измерения, чиито синтетични образи са *благосъстоянието* и *идентичността*.

Благосъстоянието е съвкупността от статусите и ролята на отделните индивиди в социалната структура и е синоним на мястото – наследено или постигнато – в различните вертикални и хоризонтални социални неравенства: трудово и икономическо, имуществено и доходно, властово и политическо, културно и престижно, според начина и стила на живот, демографско възпроизводство, здравен статус и пр. То е уникален събирателен фокус на *цялостното социално положение* на индивидите в конкретното общество; то е и *кристализираният резултат* от действието на различните *фактори*, от включеността в *социалните мрежи и отношения*, от *потенциала* за неговата промяна (Clark, Lipset 2001).

Идентичността е съвкупност от *самооценките* на индивидите за същото това тяхно благосъстояние, *самоопределянето им като принадлежащи* към определени семейни, културни, професионални, класови или съсловни, селищни и териториални, етнически, национални и регионални, европейски и глобални общности. Тя е интернализиране на цялостното социално положение в субективния свят на човека, снемането на общностното на равнището на индивидуалното, което прави от индивида действителен общностен член. Тя е усещането за собственото “аз” и “ние”, *самосъзнанието за различност*, за притежаването на *специфични* качества при сравняването. Наследена, конструирана или ситуационно обусловена, тя е продукт на взаимодействието на индивида с другите и формира реалното поведение на хората; тя е система от представи, чувства и стратегии за отстояване на принадлежността и регулатор, който мобилизира и прави възможни промените, адаптивността и развитието на личността и общността (Хънтингтън 2005: 39-48).

И ако благосъстоянието определя фактическото положение на индивидите в социалната структура и социалните отношения, то идентичността е представата, знанието и оценката на индивидите за принадлежността им към определени общности и за признаването и приемането им от значимите други (Blau 1974; Tajfel 1984; Turner 1984). Така, благосъстоянието и идентичността са две страни на едни и същи социални процеси и механизми. Ето защо “благосъстояние” и “идентичност” са *ключови понятия*, *синтетични показатели за постигнатия просперитет* на индивида и обществото.

От началото на 1990 г. у нас протичат интензивно социално разслояване и разместване на социалните пластове; част от това социално реструктуриране има противоречив, наслагващ се или вторичен ефект: засилва се поляризацията, обедняват широки слоеве от населението, същевременно се обогатяват малочислени прослойки, чрез властови или “сенчести” механизми (Тилкиджиев 2002). Трансформират се идентичности – индивидуални и колективни, конструират се нови (Неделчева 2004а;2004б). И ако повече от десетилетие българите бяха едни от най-крайните песимисти сред посткомунистическия свят в оценките за икономическата ситуация в страната и в домакинствата си (Тилкиджиев, Димов 2003), потвърждавано и от проучване на *моделите на потребление*, в количеството и качеството на потребяваните стоки и услуги (Келиян 2004), то през последните една-две години зачестиха изводи за наличие и на умерен оптимизъм в оценките за материалното благосъстояние и за очаквани позитиви от интегрирането в Европейския съюз. Кои тенденции доминират и какво стои в основата на тези процеси? Засили се значението на “хоризонталните” или

“нови” неравенства (за разлика от класическите “вертикални”, йерархизирани, основаващи се на различията по богатство, знание и власт), на други типове неравнопоставеност в обществото, ощетяващи участници в пазара на труда, каквито са неравенствата по пол, възраст, етническа принадлежност, местоживеене, религия (Kreckel 1992:101,35; Hradil 1987:128). Появиха се нови и некомментиран досега явления и проблеми, като “гетовизацията”, сегрегацията и самосегрегацията на значителни категории от населението, без перспективи за скорошно подобряване на тяхното положение. Заговори се за “етнизация” на бедността и престъпността, за “феминизация” на бедността и домашното насилие (Златанова 2004;2003), за “възрастова бедност” и “възрастова подкласа” (Митев 2002), за рискови и маргинални категории бездомни, просяци, проститутки и пр., за “отпадане от училище” на ромски деца, което рязко намалява шансовете им за по-благоприятно вписване в обществото.

Социолозите са пред сериозни предизвикателства за изясняване на същността и тенденциите на тези и подобни феномени, като прояви на различно благосъстояние и идентичност, при това не в отделен, “провинциален” мащаб, в рамките на *българските* критерии и оценки, а в широк *европейски* сравнителен план. Как е възможно да се постигне задълбочено и сравнимо знание по всички тези въпроси?

Една от класическите методологически линии на съвременното социално познание прави възможно извеждането на *необходимия и достатъчен минимум* от характеристики, от измеренията на реалното социално положение и на неговото субективно приемане. Това е изследователската линия на У.Уорнър, О.Дънкън, П.Блау, Д.Треймън и на мнозина техни последователи във формулирането на *измерителите на социалния статус* (Warner 1941; Duncan 1961; Blau 1974; Treiman, Ganzeboom 2000). Създадоха се разработки на ‘гроздове’ от *социални индикатори* за измерване на най-същественото в различните социални статуси, социални процеси, фактори и механизми. Днешните мащабни международни програми за социални изследвания – Международната програма за социални изследвания (International Social Survey Program – ISSP) и Европейското социално изследване (European Social Survey Program – ESS) стъпват именно върху тази вече богата методологическа база от *системи на социални индикатори*. Изгражда се обща и постоянно усъвършенстваща се *Европейска система за социални индикатори* (ESSI), която е в основата и на програмите ESS и ISSP (Noll 1997). Създадоха се и мрежи от *архиви с данни от социални изследвания*, в т.ч. европейска (CESSDA) и световна мрежа (IFDO)(Mochmann 2002). Социалните науки вървят ускорено по пътя на *стандартизацията* в методологията на изследванията.

Всичко това прави от иначе твърде трудното изучаване на благосъстоянието и идентичността в различните европейски страни, вкл. в България, много по-реалистична задача, с използването на международен експертен опит и на общи сравними социални индикатори. Замисълът на настоящата изследователска програма, в чийто рамки е и настоящият модул, свързването с емпиричната информация от провеждането в България на ESS и включването в тази европейска научна програма, подпомага нашите намерения - не просто за задълбочен анализ на благосъстоянието и идентичността в *българското* общество, но и поставянето на този анализ в широкия *общоевропейски* контекст днес, в прякото сравнение с благосъстоянието и идентичността в други европейски страни. Това очертава значението на настоящата научна програма и на този програмен модул в следващите години на присъединяването на България към Европейския съюз за пълноценна интеграция към европейските изследователски традиции и най-нови тенденции и за “заемане на достойно място в европейското научно-изследователско пространство”.

2. Цели, хипотеза, подход

Целта на модула “Благосъстояние и идентичност” е да се анализира и предложи на публичен дебат *цялостното социално положение и самоопределяне на българите в национален и европейски контекст днес*. Това е изследване в сравнителен план на специфично-националното и общоевропейското на *принадлежността* на нашия съвременник във вертикалните и хоризонталните неравенства, в основните типове социални мрежи и отношения - в условията на процесите на евроинтеграция и глобализация.

Информационният ресурс за постигането на тази цел е богатата репрезентативна емпирична информация, получена по единна, сравнима методология и методика в 23 страни, със *старта на Европейското социално изследване в България*, както и чрез използване на качествени изследвания.

По-конкретните **подцели или задачи** на модула се изразяват в:

1. Построяване на *система от индикатори, описващи благосъстоянието и идентичността* – основните социални статуси и социални мрежи, на базата на постиженията на европейски и други международни експерти в областта.
2. *Адаптация на въпросника на Европейското социално изследване*, със специален акцент върху благосъстоянието и идентичността.
3. Построяване на *допълнителни блокове* от въпроси върху благосъстоянието и идентичността, след проверката на теренни *качествени изследвания* – фокус-групи и групови дискусии.
4. Изграждане на *модел на изследване и анализ на вертикалните и хоризонтални социални неравенства*, в рамките на Европейското социално изследване в България.
5. Изграждане на *модел на емпирично изследване на идентичността*, в рамките на Европейското социално изследване в България.
6. Анализирание на *потенциала за промяна в социалното разслояване и в социалната мобилност* в България, в сравнение със състоянието и промените в другите европейски страни, по данните на Европейското социално изследване (ESS).
7. Установяване на измерения на *половите, възрастовите неравенства и на неравенствата по региони и местоживееене, както и етническите неравенства*, вкл. т.нар. *мултиплицирани* неравенства, продукт на наслагването на няколко типа неравенства – в национален и в сравнителен европейски план.
8. Изследване на връзката между благосъстоянието и идентичността и процесите на *миграция, респ. емиграция и имиграция* – в национален, регионален-балкански и европейски мащаб.
9. Разглеждане на неравенствата по благосъстояние като основа за усъвършенстване на *социалната политика*.
10. Изследване на *модели на социално поведение и идентичност* – специфично български и общо-европейски – измерения на феномените “българизация” и “европеизация”.
11. *Предлагане на публичен дебат* на изводите от анализите на модула – чрез научни дискусии, семинари, университетски лекции и разработки на студенти-дипломанти, научни и популярни публикации и коментари в медиите, предложения към централни ведомства и политици.

Основната хипотеза: независимо от същественото изоставане на българското общество в социално-икономическо отношение от развитите европейски страни, налице са редица форми на *подобие*, на *конвергентност* във *взаимозависимостта между типове и равнищата на благосъстояние и моделите на идентичност*, които са в ускорен процес на трансформиране (европеизиране), на придобиване на наднационални характеристики.

Спомагателни хипотези:

1. Съществува *обратна корелационна зависимост между благосъстояние и идентичност*: хората с по-високо благосъстояние имат по-размита (делокализирана, европеизирана и глобализирана, “космополитична”) идентичност и обратно, хората с по-ниско благосъстояние имат по-силно дефинирана и отстоявана локална (местна, селищна, регионална, етническа, национална) идентичност.
2. Ниското ниво на благополучие “превърща” идентичността в значим *компенсаторен механизъм*, който намалява личностната фрустрираност и съдейства за консолидация на общността, а високото ниво - елиминира социалната идентификация.
3. Благополучието и идентичността са в сложна и комплексна зависимост от *социалния контекст и конкретния начин и стил на живот*.

Подходът при работата по настоящия модул “Благосъстояние и идентичност” е *социологически*, като при анализа на благосъстоянието ще се базираме по-специално върху “*статусният подход*”, развит от У.Уорнър, О.Дънкън, П.Блау, Д.Треймън, Х.Ганзебоом и др. При анализа и интерпретацията на идентичността ще се използва най-вече “*когнитивния подход*”, развит от А.Ташфел, Дж.Търнър, М.Синирела и др.

3. Очаквани резултати от работата по модула

1. Получаване на *ценни разработки на системи от социални индикатори, на сравнителни данни, показатели и анализи* за благосъстоянието и идентичността, на основата на които могат да се правят множество *допълнителни разработки на наши учени-изследователи в областта на социалните науки*.
2. Ще се изведат *основни тенденции* в развитието на българското общество в сравнителна европейска перспектива, което дава широки възможности за разработки относно наличния човешки и обществен *потенциал* и насоките за формулирането на съответни *социални политики*.
3. Работата по модула и програмата ще ускори процеса на *интеграция* на българските изследователи в областта на социалните науки с европейските им колеги, ще интензифицира *унифицирането и стандартизирането на методологията и методиката на социалните изследвания в европейска перспектива*.
4. Получената информация ще е полезна за подготовката на *млади кадри* - на докторанти, студенти-дипломанти, магистри и бакалаври в областта на социалните науки – за тяхното обучение и собствени *първи опити* за анализи. В самия колектив по модула е включен и *млад научен сътрудник* (р.1973).
5. В по-широк приложен план изводите ще помогнат за *активизиране и рационализиране на публичния дебат* по въпросите за благосъстоянието и идентичността на нашия съвременник, което ще е практически полезно в работата на както на *управленски институции*, така и на *национални медии*.